

marsmuren. Dertil kommer de særlige bygningsværker i sammenhæng med dette anlæg, som halvkredsvolden omkring Hedeby, Forbindelsesvolden og Kovirke. Alle disse faser og afsnit behandles på en konsekvent og dækkende måde, illustreret med få, men velvalgte billeder.

Endelig berettes om voldens sidste militære anvendelse, under krigen i 1864. Dette er et vigtigt aspekt af Dannevirkes og Danmarks historie, værd at fastholde i bevidstheden fordi det – selv i dag – under overfladen påvirker vores forestilling om voldens funktion.

Vigtig og imponerende er den klarhed og konsekvens, hvormed Andersen indordner de enkelte dele i sit helhedskoncept for Dannevirkes udvikling. Det er let at følge ideen, som kommer til at sætte dagsordenen for den næste generation af forskere. I det klare helhedssyn ligger dog også denne bogs store fare. Forfatteren levner ikke plads til tvivl eller kontrære synspunkter, i hans øjne passer alt sammen, netop sådan som han har præsenteret det. Alt lader til at gå op, men der bliver alligevel tvivl tilbage her og der. Således er det for eksempel ikke kun »svenskevælde« der prægede Hedeby, i hvert fald er dette meget mere omdiskuteret, end det bliver præsenteret (s. 51). Også beliggenheden af Otto II's borg mellem 974 og 983 er et omstridt spørgsmål, behandlet i megen litteratur af vekslende kvalitet. Andersen lægger Ottos borg syd for Dannevirke (s. 57 og 62) hvilket selvfølgelig er muligt, men højst spekulativt, når man lægger Thietmar af Merseburgs beretning om hændelsen i bog III.6 til grund. Der står kun, at »Urbem unam in hiis finibus cesar edificans presidio firmat«, efter at forfatteren har berettet om Jyllands erobring ved Otto II. Derved åbnes for to fortolkningsmuligheder. Andersens går ud på, at »in hiis finibus«, på denne grænse, betyder syd for grænsen. Alternativet er, at borgen blot lå i grænseområdet, måske i de for nyligt erobrede områder nord for Dannevirke.

Andersens tolkning er logisk og klar, og den er – det skal siges tydeligt – en mulig variant af historien. En moderne fortolkning burde imidlertid ikke fremstå i den grad autoritativ, som det her og andre steder i bogen er tilfældet.

Hellmuth H. Andersens bog »Til hele rigets værn« er i sin helhed et særdeles fint gennemført eksempel på moderne formidling af arkæologisk viden. Den giver overblik, er let forståelig samt velillustreret og bygger på den nyeste forskning. Det bliver uden tvivl det nye standardværk for et bredt publikum gennem de næste årtier. Men netop en sådan position kalder egentlig på flere spørgsmålstejn eller oppositionelle meninger end forfatteren har lagt frem – i hvert fald så længe arkæologiske og historiske kilder ikke passer fuldstændig sammen.

Carsten Jahnke

METTE SVART KRISTIANSEN (red.): Tårnby: Gård og landsby gennem 1000 år. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, 54. Århus 2005, Aarhus Universitetsforlag. 574 s. Ill. 500 kr.

Omkring 1500 passerede den danske bybefolkning 10 % af den samlede befolkning, og i de mest urbaniserede egne af landet, f.eks. Slesvig, nåede bybefolkningens procentuelle andel op omkring 15 %. Den helt overvejende del af den danske befolkning boede med andre ord på landet, og langt hovedparten af landbefolkningen kom i løbet af middelalderen til at bo i landsbyer. Enkeltgårde var ikke ukendte, i særdeleshed på heder, i marsken, i egne med megen skov og stærkt kuperede områder, men i det agerland, som kom til at dække langt det meste af Danmark i middelalderen, blev landsbyen den centrale

enhed i det økonomiske, sociale og kulturelle liv. Der er derfor god grund til at hilse ny viden om livet i de middelalderlige landsbyer velkommen, så meget desto mere som vor viden herom er mangelfuld på flere områder. Bogen om Tårnby er et væsentligt supplement til vor viden om middelalderens gård og landsby, og den giver desuden god indsigt i den arkæologiske arbejdsproces og dennes betingelser i det moderne samfund.

Udgivelsen er et spin-off af Øresundsbroprojektet. Ligesom så mange andre arkæologiske udgravninger var det også i dette tilfælde et anlægsarbejde, der banede vejen. Udgravningerne blev muliggjort i forbindelse med anlægget af motorvejsforbindelsen gennem Tårnby og frem til den faste forbindelse over Øresund. Og ikke nok med det, de blev finansieret af A/S Øresund, mens Københavns Amtsmuseumsråd stod for selve udgravningerne, der fandt sted over fire måneder i sommeren og efteråret 1993 og foråret og sommeren 1994. Det er resultaterne af disse udgravninger bogen præsenterer.

Fremstillingen er bygget op således, at udgravningernes hovedresultater først fremlægges på dansk og så på engelsk. Derpå følger metodebeskrivelsen. Først får læseren en præsentation af udgravningens forløb og metode og dernæst en beskrivelse af analysen af fundenes alder ud fra de jordlag, de er fundet i. Hovedparten af bogen består i en detaljeret tematisk diskussion af fundene, opdelt i kapitler om grøfter og hegn, bygninger, brønde, andre anlæg, genstande, agrarøkonomi, husdyrhold og jagt og endelig et kapitel om fisk og fiskeri. Bogen afsluttes med et kapitel om, hvordan Tårnby og de udgravede gårde kan belyses ud fra de skriftlige kilder. Lige inden finder man et kapitel, der perspektivrigt sprænger den tusindårige ramme om bogen. Her diskuteres fund fra bronzealder, germansk jernalder og vikingetid.

Der er i og omkring Tårnby blevet gravet tre steder. Vest for landsbyen blev der gravet, men ikke fundet spor af bebyggelse bortset fra gruber og grøfter fra det 18. og 19. århundrede. Øst for landsbyen på dens gamle marker blev der afdækket spor af spredt bebyggelse fra bronzealder til vikingetid. Det tredje udgravningssted var inde i selve landsbyen, hvor der er undersøgt kulturlag indtil begyndelsen af det 19. århundrede. Heldige fundomstændigheder har her gjort det muligt at afdække en hel gård med toft og tilhørende bygninger og anlæg og følge dens forandringer, fra den blev anlagt i begyndelsen af middelalderen, til den brændte i 1858.

Landskabslovene fra det 12. og 13. århundrede tyder på, at middelalderens landsbyer var anlagt med gårde på tofter, der var placeret mellem landsbymarken og landsbygaden. Afdækningen af Tårnby-gården i dens tidligste fase fra omkring 1100-1300 bekræfter denne struktur. Det er for så vidt ikke overraskende, for den er blevet indiceret ved andre udgravninger, f.eks. omkring Vorbasse i Jylland og Kyrkheddinge i Skåne. Det tyder på, at Tårnby var en ret almindelig dansk landsby i middelalderen. Toftens grænser er vanskeligere at identificere fra 1300-tallet, men det er dog – på grundlag af ændringer i bygningernes placering m.m. op gennem tiden – sandsynligt, at toften er blevet ændret én gang i det 14. århundrede og én gang senere, formentlig på grund af landsbyens udvikling.

Da agerbruget blev introduceret i Danmark for omkring 6000 år siden, blev bosættelserne efterhånden permanente, idet de dog med mellemrum blev flyttet inden for ressourceområdet. I middelalderen blev bosættelserne fastlagt på deres nuværende lokalitet, men dateringen af formeringen af landsbyerne og hele processens forløb er omdiskuteret. Fortolkningen af udgravningerne omkring Vorbasse har givet det billede, at landsbyen blev flyttet ikke mindre

end ni gange inden for et område på én kvadratkilometer fra omkring 100 før vor tidsregning til omkring 1100, hvor landsbyen fandt sin nuværende placering. De middelalderlige landsbyer på Fyn menes ligeledes at have *vandret*, indtil de fandt deres nuværende placering.

Fortolkningen af udgravningerne i Tårnby bakker ikke denne teori op. Som nævnt blev der øst for landsbyen afdækket spor af bebyggelse fra bronzealder, germansk jernalder og vikingetid. Der er tale om spredte enkeltgårde, og den yngste bebyggelse er måske fra 11. århundrede, men det kan ikke afgøres, om disse bebyggelser indgik i landsbyer. Man kan derfor ikke afgøre, om Tårnbygårdens forgængere var enkeltgårde, der blev flyttet rundt i et ressourceområde, eller om de var dele af en landsby, der som en helhed blev flyttet rundt, inden den fandt sin endelige plads, der hvor Tårnbygården er fundet i den nuværende landsby. Det forekommer dog mest sandsynligt, at landsbyen Tårnby først opstod sammen med Tårnbygården i det 12. århundrede. For det første tyder Tårnbygårdens toft som nævnt på, at gården har indgået i en middelalderlig landsbystruktur, mens de spredte fund af tidligere bebyggelse udviser en mere åben toftestruktur, formentlig med meget større tofter og dermed et andet driftssystem end det middelalderlige. Anlæggelsen af Tårnbygårdens toft er sandsynligvis udgangspunkt for dannelsen af landsbyen Tårnby. For det andet er den samme forandring af toftestrukturen blevet indiceret ved udgravninger i Skåne, hvor landsbyerne også først synes at få deres middelalderlige form og placering i det 12. og 13. århundrede. Det samme tyder den seneste fortolkning af udgravningerne omkring Nørre Snede nordøst for Vorbasse på. For det tredje var Amager og Tårnby i det 12. århundrede tæt knyttet til rigets absolutte top. Valdemar I. skænkede ærkebiskop Absalon en hovedgård i Tårnby, og Absalon fik endvidere dispositionsret over kirkerne på Amager, blandt andre den meget store aristokratiske kirke i Tårnby. Den middelalderlige landsby var en praktisk struktur for den immatrikulering og opkrævning af jordrente, der fulgte med akkumuleringen af store jordejendomme, som vi kender det fra slutningen af det 11. århundrede og især fra det 12. århundrede og den følgende tid.

Den viden om afgrøder, agerbrug, husdyrhold, jagt, fiskeri og ernæring, bogen bringer, er andre vigtige resultater. Den tyder på et facetteret landbrug med udnyttelse af de rige naturressourcer rundt om agerlandet og en tidlig medvirken i den kommercialisering, der i almindelighed og i stigende grad prægede de europæiske middelaldersamfund fra det 12. århundrede. Bygningshistorisk giver bogen ligeledes væsentlige bidrag.

Al denne viden er detaljeret, klart og velstruktureret formidlet, så også andre end arkæologer kan sætte sig ind i de metodiske og fortolkningsmæssige forudsætninger, der ligger bag denne vidensfond, og bogen er forsynet med et væld af gode illustrationer og et nyttigt appendiks med en oversigt over de fundne genstandes datering og placering i udgravningsfelterne. Det hele er trykt i et monumentalt bind i et noget uhåndterligt format og på lige lovlig blankt papir.

Nils Hybel

METTE BIRKEDAL BRUUN OG BRITT ISTOFT (red.): *Undervejs mod Gud. Rummet og rejsen i middelalderlig religiøsitet*. København 2004, Museum Tusulanums Forlag. 286 s. 298 kr.

Det er et centralt tema i middelalderens tankeverden, der her behandles af tolv danske middelalderforskere fra en bred vifte af faglige baggrunde. Antologien